



Jøderne i Danmark

En handelsmand tager til genmæle

I september 1819 arresterede politiet den 40-årige købmand Abraham Meyer, der boede i Vognmagergade i København. Dengang var Vognmagergade ikke som nu en kedelig gade, men en festlig, myldrende gade med butikker, handlende, fattige og nedslidte huse. Abraham Meyer var jøde, og politiet hentede ham, fordi flere vidner anmeldte, at han stod i et vindue i sin lejlighed og spyttede på folk og kaldte dem "kristne hunde". Ja, et vidne fortalte endda, at Meyer havde rakt tunge. En kristen borger havde forsøgt at få Meyer til at holde op, men han og andre mødte tilråbet: "Kom væk, din kristne hund, eller jeg skal brække din hals".

Alt dette ved vi, fordi Abraham Meyer blev stillet for retten, hvor Meyer og vidner fortalte historien, som omhyggeligt blev noteret ned i retsprotokollen. Meyer nægtede pure at have råbt og spyttet på folk, og han påstod tværtimod, at beboere fra gaden havde generet ham og var kommet hen til hans vinduer og havde kaldt ham og hans familie for "jødsmovser". Det var et gammelt antijødisk udtryk og ikke ligefrem venligt ment. Bogtrykker Holm kom ind i retslokalet og vidnede, at en kvinde ganske rigtigt havde råbt til Meyer: "Din jøderad, spytter du på



Den satiriske illustration fra 1788 understreger, at der var opgør i menigheden mellem traditionalister og reformfolk. Stikket viser sandsynligvis et skænderi om penge mellem den jødiske menigheds ledelse ved bordet og den stående opposition. Titlen på stikket er *Den israelitiske Parykkrig eller Det den Ene haver for meget, mangler de Øvrige*.

|| Det Kgl. Bibliotek

folk? I aften skal dine vinduer slås ind". Sagen udviklede sig, og det ene vidne efter det andet fortalte grufulde historier. En enkefru Richter berettede, at grøn farve blev kastet på hende fra Meyers lejlighed, og da hun så op, opdagede hun et gammelt "jødefruentimmer".

Meyer sad i arrest under retshandlingerne, og hans købmandshandel led under det. I oktober faldt der dom efter otte retsmøder, og dommen lød på, at Meyer for egen regning skulle sættes i fængsel på vand og brød i ti dage og selv udrede alle omkostninger ved retssagen. Den hårde dom skyldtes, at der var voldsom uro i byen, som mange drog hujende og hærgende gennem. Og man ville ganske enkelt forhindre yderligere uroligheder ved at give folk strenge straffe.

Her slipper vi Abraham Meyer, og vi kender ikke yderligere til hans skæbne, men hans vrede handlemåde kan forklares. For netop i september 1819

og flere måneder frem foregik nogle af de værste uroligheder, Danmark har set. De går under navnet den korporlige jødefejde, altså den fysiske jødefejde, eller bare Jødefejden. Forud var gået den litterære jødefejde fra 1813.

Det begyndte i september med ophængte plakater, der opfordrede til angreb på jøder og tillige indeholdt kritik af regering og konge. Uroen bekymrede kong Frederik 6. (1768-1839), regeringen og politidirektøren, der skrev i en bekendtgørelse den 5. september 1819:

”Da adskillige ubesindige mennesker have ladet dem forlede til at øve voldsomheder mod vore medborgere af den mosaiske trosbekendelse og politiet har grund til at formode, at enkelte ildesindede kunne have lyst til at fortsætte den voldsomme adfærd, så finder jeg mig foranlediget til på det alvorligste at advare alle og enhver om at afholde sig fra deltagelse i handlinger, der forstyrrer freden og sikkerheden, som det er kongens vilje, at alle hans undersåtter, uden hensyn til religion, bør nyde”.

Men det hjalp ikke. Urolighederne spredte sig hurtigt, og snart prægedes København af voldsomme opgør. I de næste dage stormede hundredvis af mennesker jødiske boliger og forretninger i København og i flere provinsbyer. Situationen var ved at komme ud af kontrol for den enevældige konge og hans regering, og man måtte derfor indføre undtagelsestilstand og trække militæret ind til byen for at slå oprøret ned. Militæret fik ordre til at bruge bajonetter og skydevåben, hvis det var nødvendigt.

Uromagerne var ikke kun ude efter jøderne, for det føg med ukvemsord mod den enevældige konge, der blev kaldt ”jødernes konge”. Uroen havde mere end et antijødisk sigte, for det var også både en soci-

al og politisk bevægelse. Og så dækkede fejden endda over mere end had til jøder, social uro og folkelig protest mod den enevældige konge og hans regering og administration. Den handlede også om, hvorvidt Danmark skulle være et oplyst, tolerant samfund for både kristne og fremmede eller et mere lukket, kristent samfund, der kun nødtvunget accepterede kritik. Kort sagt handlede det om tolerance over for intolerance, og det dramatiske opgør på både skrift og med vold er et af de vigtigste sammenstød i danmarkshistorien.

Alt dette kan lyde som et forspil til mere moderne debatter om det multietniske samfund over for et mere monoetnisk samfund. Vi opfatter Danmark som et roligt, homogent og tolerant samfund, hvilket i vid udstrækning også er rigtigt. Der var fra 1700-tallet og frem kun få alvorlige opgør i landet, hvorimod andre lande i Europa oplevede revolutioner, borgerkrig og opgør. Jødefejden er dog en undtagelse, fordi den var omfattende og voldelig. Den passer ikke rigtig ind i billedet af guldalderhygge og spadsereture i Kongens Have. Alene derfor er den en væsentlig del af fortællingen om Danmark. Historien om Jødefejden kaster en eftertænksom skygge over vor tid, hvor vi nu pludselig fører drabelige debatter om ytringsfrihed, religionsfrihed og terrorisme, og hvor mistillid og endda konfrontationer mellem befolkningsgrupper er blevet en del af Danmark.

Civilisationen er en tynd fernis over dæmoniske kræfter. Det er altid relevant at blive mindet om ikke at tage hygge og retfærdighed for en selvfølge, hvilket vi i det rolige Danmark har tendens til. For jøderne var Jødefejden en skræmmende oplevelse, og mange valgte at lade sig konvertere eller som Abraham Meyer i raseri at reagere mod de kristne.

Ingen historiske paralleller passer fuldkom-

Mange jøder klarede sig i 1700-tallet ved at sælge klæder, bånd og småting i kvarteret omkring Læderstræde. Men fra 1780'erne skete der en kolossal velstandsstigning, og i løbet af 1800-tallet kom den jødiske befolkning til at spille en betydelig samfundsrolle på trods af et beskedent antal. En del gik ind i bladbranchen og blev redaktører. Satiren går på fortidens handelsjøde og 1800-tallets bladjøde.
|| *Corsaren* nr. 46, 1854



ment, men Jødefejden rummer et stykke nutidsanalogi.

Den historiske baggrund

I 1800-tallet var jøderne de eneste helt fremmede i det danske samfund, og de skilte sig ud gennem religion, udseende, væremåde, profession (fx udlånsvirksomhed), sprog, kultur og tøj. Sigøjnerne (romaerne) blev stort set alle jaget ud af landet i 1600-tallet, og de fleste andre fremmede var kristne

fra vore nabolande. Jøderne var helt anderledes, end hvad danskere var vant til.

En del jøder blev udvist fra den spanske halvø i slutningen af 1400-tallet og havnede i Amsterdam og Hamborg. Det opdagede kong Christian 4. (1577-1648), der inviterede de sefardiske jøder til danske byer i det sydlige kongerige. Sefardiske jøder var ofte højt uddannede og dygtige folk med forbindelser og viden, og det ønskede danskerne at gøre brug af. Mindre velkomne var de ashkenaziske jøder fra Polen, Rusland og Tyskland. De var dårligere uddannet og fattige.

Mens de sefardiske jøder talte spansk og det jødiske sprog ladino, talte de ashkenaziske jøder jødisk (jiddisch), som er en blanding af middelaldertysk, hebraisk og nationale låneord. De ashkenaziske jøder gik klædt i lange sorte frakker, og mændene havde skæg og slangekrøller ved ørerne. Nogle bar særprægede pelshuer, som var på mode i Polen og Rusland, og som man den dag i dag stadig kan se på gaderne i New York og Jerusalem. De fleste var indtil 1790'erne dybt religiøse og levede i deres egen verden, selv om der aldrig var tale om ghettoer i Danmark – sådan som der var i andre lande, hvor jøder var tvunget til at bo i jødiske kvarterer. København fik hurtigt den største jødiske menighed, hvor jøderne klumpede sig sammen i Læderstræde, Kompagnistræde, Adelgade og Borgergade, der ikke var den fine del af København. I hele landet var der i løbet af 1700-tallet opstået 11 provinsmenigheder – andre store var Glückstadt, Altona og Fredericia.

På mange måder skilte jøderne sig ud. Mændene gik med kalot, og da Simon Salomon Polach ville bære en moderigtig paryk i stedet for kalotten i synagogen, blev der ballade. Menighedens ældste nægtede nemlig at acceptere mænd med nymodens parykker i synagogen, hvilket fik de parykklede

unge jøder til at anmelde de ældste til de danske myndigheder. En større strid udviklede sig, og den endte først to år senere med forlig.

Mange jøder gik dog klædt i almindeligt sort tøj som kristne, men religiøse jøder bar dragter som dem, man havde brugt i Østeuropa siden 1600-tallet. Gifte kvinder gik med paryk eller tørklæde for at skjule håret.

Jøderne spiste kun kosher mad (lavet efter jødiske forskrifter) og efterlevede komplicerede regler fra Det Gamle Testamente og Talmud, der er fortolkninger og forklaringer til jødedommens love. Fx skulle den religiøse autoritet godkende maden, så der var jødiske slagtere og en jødisk bager i København. Man må ikke blande kød og mælk, så det er temmelig kompliceret – dengang som nu – at holde kosher køkken. Jøderne havde egen begravelsesplads i Møllegade, og den er i dag en af Københavns store kulturskatte, hvor den første sten over juveler David Israel fra 1693 stadig står.

Af Københavns 100 rigeste mænd var seks jøder, men hovedparten af jøderne var fattige. I 1784 var 25 % decideret fattige og levede af den jødiske menigheds fattighjælp. Og tallet steg, så der i 1796 ifølge en jødisk fabrikant var lidt over 50 % fattige jødiske familier. I 1798 bestod den københavnske menighed af 699 mænd og 792 kvinder, mens hele København havde 83.063 indbyggere. Det var altså et ganske lille mindretal, hvor hovedparten var fattige og småhandlende, mens kun en mindre gruppe klarede sig godt ved at handle med penge eller varer. Der var ikke meget samkvem med det kristne samfund.

Politiet foretog ofte razziaer efter fattige jøder, og i 1789 kunne politidirektøren indberette, at 300 fattige jøder var blevet udvist. Det er muligt, at politidirektøren overdrev for at imponere regerin-

Mode og udseende spillede en stor rolle, da jøderne fra 1700-tallets slutning nedbrød murene omkring jødisk liv og kom i kontakt med det omgivende samfund. Hvordan skulle parykken så se ud, og kunne de unge reformjøder få lov til at gå med moderigtige parykker? Den slags spørgsmål lurede i den jødiske menighed, hvor stridigheder om religion og reformer brød ud med jævne mellemrum.

|| Det Kgl. Bibliotek



gen, men talrige love vendt mod fattige jøder viser, at det var et stort problem. Det er svært at vide, hvor nidkære myndighederne var over for jøderne. I 1780'erne og 1790'erne blev jøden Ari Erfeldt (?-1828) således udvist talrige gange, fordi han ikke havde opholdstilladelse, men alligevel fortsatte han med at føre tvister ved de danske domstole mod folk, som han mente skyldte ham penge.

Man kan følge mange af de fattige jøders skæbner i danske arkiver, fordi det ofte gik galt, og de derfor fik berøring med det danske retssystem. Arkiverne er en guldgrube til socialhistorie. Lad os følge Esther Israel (1760-1792), som var en ud af mange ulykkelige skæbner i 1700-tallets slutning.